

LAİKLİK : ATATÜRK DEVRİMLERİNİN GENEL NİTELİĞİ OLARAK ANLAMI VE ÇAĞDAŞ, DEMOKRATİK, ULUSAL TOPLUMUN GELİŞİMİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Prof. Dr. Özer OZANKAYA

I. İNCELEMENİN SINIRLARI :

1. "Layiklik" kavramıyla anlatılan toplumsal oluşumun pek çok yönü vardır. Bu oluşumun tüm önemli yönleriyle ve yeterli olacak biçimde açıklanması, belki birçok cilt tutacak araştırma ve incelemelerle başarılabilir bir iştir(*) : toplumun niteliği, din olgusunun niteliği, din devleti'nin oluşması, ulus-devletin ortaya çıkması ve günümüzdeki anlamıyla bilimin yükselmesi, toplumsal kurum ve kuralların dinden bağımsızlaşması (Renaissance ve Réforme hareketleri), oluşan laik yapılar içinde dinin yeri; Batı-dışı dünyada da dinsel kurumların ve dinsel yönetimin sömürgecilik amacıyla desteklenip sürdürülüşü... bu çok yönlü soruların başlıcalarıdır.

Ayrıca layikliğin Atatürk Devrimleri dediğimiz çağdaş-toplum-temelleri-oluşturma atılımlarının bağ dokusu, ortak özelliği olduğunu gereğince gösterebilmek üzere Türk Devriminin bu başlıca girişimlerinin hepsini burada anlatmak olanaksızdır.

Bu nedenle bu yazıda, 100. doğum yıldönümünü kutladığımız Atatürk'ün düşüncelerinin ve yapıtının bütünü ile bağımsız, demokratik bir ulusal toplum oluşturucu niteliğini, bu niteliği ile toplumumuzda — her toplumda bulunması zorunlu olan— demokratik dayanışma için dayanak, toplumumuzu demokratik gelişim süreci içinde çevresinde tutup topluyacak eksen değerinde olduğunu, bu değerinin ise Türk Devriminin tümüyle layik özde oluşundan ileri geldiğini belirtmeğe çalışacağım.

(*) Bu ölçüde olmamakla birlikte konuyu daha geniş biçimde incelediğim çalışmam için bkz. : Özer Ozankaya, *Laiklik : Atatürkçü Düşüncenin Temel Niteliği*, T. İş Bankası Yayını, 1981.

2. Bilimsel Düşünüşün Geçerlilik İlkeleri :

Atatürk Devrimleri, kavranabilmesi için bile bilimsel yöntemin geçerlilik ilkelerine bağlı kalınması zorunlu olan bir "gerikalmaşıktan kurtuluş" hareketidir; bağımsız, çağdaş, demokratik bir ulusal toplumun yapılarını yoktan kurma atılımıdır.

Bilimsel yöntemin kendisi de, toplumsal yaşama uygulanması da ancak layik bir düşünüşle olanaklıdır. Böylece Türk Devriminin genel niteliğinin, yönünün getirdiği yapıların layik karakterde olduğunu söylemiş oluyorum. Yazıda bu görüşümün gerekçelerini belirteceğim.

3. Yönetimin Sanat Yanı : Önderlik ve Devlet Kurma

Toplumların yaşamında demokratik atımları gerçekleştirmek, gelişkin bağımsız yapılar oluşturmak bilimsel düşünüş tarzını ve bilimsel verilere dayanmayı gerektirdiği kadar, aynı zamanda üstün önderlik, başka deyişle devlet ve siyaset adamlığı sanatını da gerekli kılar. Bu sanatçı yeteneğinin gelişimi de, uygulanışı da layik dünya, toplum ve insan anlayışıyla yakından ilgilidir. Şöyle ki :

Önderlik "aynı şeyi değişik koşullar altında değişik açılardan görmek ilkesinin uygulanabilirliğini göstermek"tir. Doğru bildiği ereğe (hedefe) sarsılmaz bir inanç ve kararlılıkla bağlandığı ölçüde uzlaşmaların güzelliğini görmek ve gösterebilmektir. Atatürk NUTUK'ta "Ulusun vicdanında hissettiğim gelişme yetisini vicdanımda bir ulusal sır gibi saklıyarak azar azar yeri geldikçe uygulatmak zorundaydım" derken gönüllü katılımı seferber edebilmek için gerekli olan bu yönetim ilkesini ve sanatını anlatmak istiyordu.

Kanımcı Mustafa Kemal Atatürk'ün demokrasi ve özgürlük, ulusal bağımsızlık ve gelişme tarihinde insanlık kültürüne katkı değerindeki bu önderlik başarısı da laik dünya, toplum ve insan anlayışıyla yakından ilişkilidir.

Bedri Rahmi Eyüboğlu, bu dehayı anlatıyordu şu dizelerinde :

"Kırmızı gülün alı var
Kolay kolay gelir miydi bir Mustafa Kemal
Bir Mustafa Kemal yetmedi, bre şahin aman
Bir Mustafa Kemal daha!"

Ancak halk bilgeliğini konuşuran Yunus Emre'nin :

"Çeşmelerden bardağın — Doldurmadan kor isen
Bin yıl daha beklesen — Kendi dolası değil"

dizeleri de Atatürk'ün dünya-toplum-insan anlayışından gerçek özü,

uyumlu bütünlüğü içinde yararlanmak gereğini bize hatırlatıyor. Bu dehaya sahip çıkmasını bilmek gerekir.

Bu düşüncelerle incelememi şu plan içinde sunmak istiyorum :

A. Önce dinin toplumbilimsel açıdan bir kısa açıklamasını yapmak ve Batı Avrupa'da layikleşme sürecini ana çizgileriyle izlemek istiyorum.

B. İkinci olarak laik dünya toplum ve insan anlayışının temelini oluşturan bilimsel geçerliliğin yöntem ilkelerini anımsatacağım.

C. Geri kalmışlık ortamının ana çizgilerini sunarak layikleşme yokluğunda bağımsızlığın ve gerikalmışlıktan kurtuluşun olanaksızlığı konusundaki görüşümü belirteceğim. Özellikle Osmanlı Tanzimat girişimini bu açıdan irdelemek istiyorum.

D. Türk Devriminin önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün önder kişiliğinde de, baş yapıtı olan Cumhuriyet Türkiyesi toplumunun yapısında da layikliğin onsuz-olmaz önemdeki yerine işaret edeceğim.

E. Sonuçta da temel bir görüşümü okuyucularımın dikkatlerine sunacağım.

II. TOPLUMDA DİN VE İNANÇLAR

Burada din olgusunun toplumbilimsel açıdan oluşum, işleyiş ve evminin açıklamasını yapmama olanak yok.

Konunun ilgilendirdiği ölçüde bir kaç ana noktaya değineceğim.

Tanım : Din yeni çağ öncesine değin insanlığın bilme gereksinimini karşılar. Fetiş bile bir tür ilkel bilimdir. Ama bugünkü bilimsel gelişim karşısında : insanların anlayamadığı, önünde aciz kaldığı güçlere doğa üstü güçler tanınmasıdır diyoruz. Her şeyden önce, her biri insanlığın büyük kesimlerini yüzlerce, binlerce yıl boyunca etkileyip düzenlemiş olan din olayını aldatmacalar ya da safsatalar olarak bir yana atmak olanaksızdır. Mustafa Kemal'in de buna çok dikkat ettiğini görüyoruz. Dinlerin hem çok parlak uygarlıklara, hem de koyu bilgisizlik, yobazlık ve baskı dönemlerine eşlik ettiğini biliyoruz.

Konumuz bakımından önemli bir olgu şudur : Dinler, yaşamın küçük yerleşme birimlerinde (köy, kasaba) geçtiği, herkesin hemen aynı işi yaptığı, üretimin doğal üretim düzeyinde olduğu, ulaşımın yetersiz bulunduğu, bir ortam bilgi ve değer dizgesidir. Doğayı daha büyük ölçüde bilip denetim altına almak, kaynaklarını değerlendir-

mek, sınırları belirsiz, müşterileri anonim ve çok sayıda olan geniş pazarlar için üretimi arttırmak söz konusu olmadığı için, bugünkü anlamında bilim de yoktur. Yaşamı bilgili olarak düzenleyip denetlemek böylece söz konusu olmayınca da, toplumda dayanışma gereksinimini deyişmez ilahi kurallarıyla dinin karşılaması gerekmiştir.

Ama insan emeğinin yaratıcılığı nüfusu arttırmak, üretim tekniklerini ilerleterek (demirden tarım araçları, rüzgâr, su, hayvan gücü...) toplumda işbölümünü hem bir gereksinim hem de bir olanak olarak ortaya koydu. Anonim ve sınırsız pazarlar için büyük çaplı üretim olanğının doğması feodal kalıpları yıkmaya başladı. Heodal yapılar, bu oluşumun yol açtığı deyişimleri önliyebilmek için direnirken, dinin yeni oluşan bilime karşı duyduğu kini de işe koşmuştur.

Yoksa ilk ortaya çıkışlarında —bilim bugünkü anlamıyla sözkonusu değılken— ergin kişilerin gönüllü katılımına seslenen özellikteydi; geniş layik yaşam alanları tanıyordu.

Örneğın Buda "Bir şeye duyduunuz diye, atalarımız inanmış diye, ben söyledim diye inanmayın. Kendi kendinize deneğiniz ve doğru bulduğunuz şeylere inanın" diyordu. Hıristiyanlık ilk ortaya çıktığı ve yayıldığı dönemlerde ve güçlü kiralıkların bulunduğu yerlerde uzun süre "Tanrının hakkı Tanrıya, kiralın hakkı kiralaya" diyerek toplum yaşamında dinin denetimi dışında geniş bir alanın bulunmasını kabul etmiştir.

Müslümanlık da o tarihe değın devletsiz yaşıyan arap kabileleri arasında birlik ve dayanışmayı sağlamakla birlikte, Muhammed'in kimliğı "devlet başkanı" değıl, "din koyucusu"dur; bu kimliğı ile dini siyasetten ayrı tutmuştur. Bizans ve İran kiralıklarına gönderdiği mektuplarda müslümanlığı kabul etmeleri durumunda, onları devlet yönetiminde özgür bırakacağını bildirmiştir. İslam hukukunun kökeninin laik kaynaklardan doğduğı, sonradan şer'ileştirildiğı belirtilmektedir.* İslam peygamberinin İslam kültürünün gelişim döneminde çok etkili olduğı anlaşılan "akla" değıer verici birçok uyarıları vardır :

- Bilim Çin'de bile olsa arayınız.
- Bilim iki türdür : Bedenlerin bilimi ve sonra dinlerin bilimi (Özellikle maddenin bilimini öne alması, din konusunda da tek bir dinin değıl, çoğul olarak 'dinlerin bilimi' demesi anlamlıdır).
- Müftüler fetva verirler ve fetvalarında direnirlerse, sen yine yüreğıne ve vicdanına danış.

(*) J. Schacht, *Esquisse d'une histoire du droit musulman*, Paris, 1952, s. 19.

Halife Ömer'in de kadı (yargıç) sınavında her şeyin yanıtının Kur'anda, hadiste, icma-ı ümmet ve kıyas-ı fukeha'da bulunamayacağını açıkça vurgulamak üzere "kendim içtihat ederim!" diyen adayı yargıç atamış olması, 1500 yıl sonra bugün her şeyin Kur'anda var olduğu gibi boş bir iddiada bulunanlara göre ne denli ileri ve çağdaş olduğunu göstermiyor mu?

İngiliz tarihçisi Wells de İslam'ın doğuş ve gelişimi üzerine şunları yazıyor: "M.S. IX. Yüzyılda Avrupa savaş ve yağmalarla uğraşırken, oradan çok daha uygar bir Arap İmparatorluğu Mısır ve Mezopotamya'da göz kamaştırıcı bir biçimde parlamıştır: edebiyat, fen ve güzel sanatlar burada tam bir gelişme halinde bulunuyor, insan zekâsı hiçbir endişe duymaksızın ve hiçbir boş inanca saplanmadan özgürce işliyebiliyordu..." (*).

Dinin Feodal Sömürüye Araç Kılınması

Ama din, her türlü yeniliği önlemeği amaçlıyan feodal baskılara araç olmaya başlayınca safsatalar ve aldatmacalara dönüştü.

Bu yönde de Hıristiyanlıkla Müslümanlık arasında özde bir fark olmadığı söylenebilir: Hıristiyanlığın da Müslümanlık gibi yaşamın her alanını denetleyici olduğu dönemleri olmuştur.

Örneğin kilise halka okur-yazarlık öğretilmesini yüz-kızartıcı bir günah sayıyordu (*); İncil dünyanın İsa'dan önce 4004 yılında yaratıldığını yazıyordu; İnsan kafasında 7 pencere (2 göz, 2 kulak, 2 burun ve 1 ağız) bulunduğuna göre..., gökyüzündeki gezegenlerin sayısının zorunlu olarak 7 olduğuna inanmak gerektiğini savunan 'bilginler' vardı (Francesco Sizzi); İsa keçileri cehennemlik yaratıklar olarak göstermişti; İncil 'günah işleyen eli kesmelidir, çünkü cehennem ateşine iki elle girmektense tek elle girmek yeğdir' diyor, evliliğin ancak katlanılabilecek bir kötülük olduğunu... söylüyordu (**). Bunlar, açıkça, insan ve toplum yaşamını en ayrıntılarında bile kalıplarla dondurmaya yönelik kurallardır.

Ama Batı Avrupa ülkelerinde sözünü ettiğim teknolojik ve ekonomik değişim bir yandan ulusal kimlik, sınırları belli yurt kavramı, ulusal kaynakların ve pazarın kendi yararına olacak biçimde özgürce kullanılabilmesi anlayışını oluşturup, bu yeni toplumsal dayanışma eksenlerini oluşturunca Reform ve Rönesans hareketleri yaşanmaya, bilim ilerlemeğe başladı. Biyoloji evrim yasasını buldu; Laplace, New-

(*) Jean Touchard, *Histoire des Idées Politiques*, P.U.F., 1959, C. I, s. 172.

(**) B. Russell, *Niçin Hıristiyan Değilim?* Varlık Yayınları, 1975.

ton güneş sistemini 'Tanrı'ya yer vermeden açıklamaya başladılar; ruhbilim, insan davranış ve tepkilerinin 'eğitim' yoluyla denetlenebileceğini kanıtlamakla toplum ve insan yaşamının her alanda yepyeni yaklaşımların oluşmasına yol açtı; günah-ceza ikileminin yerini neyin, 'suç' sayıldığı, suç sayılan davranışlara yol açmada toplumsal çevrenin ne denli büyük payı bulunduğu, suçluluğu önlemede yalnız ya da öncelikle cezalandırmaya değil, önleyici bir yaklaşımla çevre koşullarındaki çarpıklıkları gidermek gerektiği anlayışları oluştu.

Bu oluşumlar sonunda din konusunda koyu dindarlığın yanısırında tanrı tanımazlık, bilinemezlik, doğa dini... gibi birbirinden değişik yaklaşımlar saldırsız, engellemesiz, özgür bir biçimde ve birey vicdanlarında kalacak biçimde benimsenebilmiştir.

Dinin Yeniden Siyasete Araç Yapılmak İstenmesi

19. Yüzyıl ortalarına doğru geniş halk yığınlarının kapitalizmin yol açtığı haksızlıklara, eşitsizliklere ve özgürlük kısıtlamalarına karşı baş kaldırmaya başlamaları üzerine, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki bu 'Özgür Düşünce'ye karşı dinin yeniden siyasal ve ekonomik çıkarlara alet edilmeye başladığını görüyoruz: eğitimsiz geniş halk yığınlarının Dinsel Uyanış (Religious Revivals) —gerçekte bunlara 'dinsel uyandırılış' demek daha doğru olacak— hareketlerine yöneltilmesi. Ancak bu toplumlarda sinema, radyo-TV, yığınlara seslenen spor vb. gösterileri, duygu, inanç ve cinsellik sömürüsüne dayalı yayınlar... geniş halk yığınlarının zamanlarını önemli ölçüde doldurmaya başlayınca, bu çevrelerce artık "dinsel uyarım" akımlarını eski ölçülerde destekleme gereği duyulmaz olmuştur.

Öte yandan yine bu toplumlarda "Özgür düşünce" akımı gelişmesini aralıksız sürdürmüş, bu süreç içinde tanrı-tanımazlık, bilinemezlik, doğa dini gibi akımlar ortaya çıkmış, ama bu durum bu ülkelerde toplumsal barışı ve dayanışma ortamını çok büyük boyutlarda bozmuştur. Tersine kutsallık alanına ilişkin anlayış, duygu ve tutumlar kesinlikle bireylerin vicdanlarına bırakılıp her türlü zorbalık ve baskılardan kurtulunca, toplumsal dayanışma ortamı bundan güç kazanmıştır. Şöyle ki dinsel anlayış farkından ötürü kimsenin kimseye "gözünün üstünde kaşın var!" dememesi gerektiği ilkesine dayalı bir ortamda değişik inançtan insanlar örneğin yol yapmada, fabrika kurmada, eğitimi geliştirmede, basın özgürlüğünü savunmada, demokrasiye sahip çıkmada, güzel sanatları yaymada, yolsuzluklarla savaşmada... işbirliği yapabilirler. Bu yüzdendir ki laik ortam hem özgürlüğün gereğidir, hem toplumsal dayanışmanın ve barışın. Laikliğin bulun-

madığı ortam ise baskı, anlaşmazlık ve giderek toplumsal çözülme getirir; ulusal kimlik bilincinin kötürüm kılınması, ulusal kültürün yozlaşmış yıkılması ve ulusal kaynakların sömürülmesi ortamını doğurur.

Gelişmiş toplumların kendi içlerinde ulusal kimliğe, yurt kavramına, kültürel tutarlılığa, ulusal eğitime, toplumsal dayanışmaya... ve bunlarla laik kurumlar, laik ortam arasındaki ilişkiye gösterdikleri özen, ekonomik ve siyasal bakımlardan ileri aşamalara ulaşmalarında baş etkenlerden biri olmuştur.

Bu toplumlarda örneğin bir Bertrand Russell herhangi bir sözlü ya da eylemli saldırıya uğramaksızın "Niçin Hıristiyan Değilim?" diye kitaplar, makaleler yazıp yayınlıyabilmekte, dinin temel ilkelerine en ciddi eleştiriler yöneltebilmekte, bu görüşlerini BBC mikrofon ve akcamlarında (ekran) İngiltere Kilisesinin en yüksek rütbeli rahipleriyle tartışabilmektedir. Bunun yanında bir Einstein 'doğa dini' diyebileceğimiz bir evren anlayışını benimsiyebilmektedir.

Bu noktayı yeterince aydınlatabilmek için Russel'in kilisece savunulan temel görüşlere yönelttiği eleştirilerinden bir kaç örneği anmak uygun olacaktır.

RUSSELL VE 'ÖZGÜR DÜŞÜNCE'

'...Örneğin insanlar gezegenlerin güneş çevresinde çekim yasasına göre dönmekte olduğunu gözlemleyince kilise "Tanrı böyle dönmelerini buyurmuş olduğu için" gerekçesini hemen bu gözleme eklemiştir. Ancak buna karşı da doğada kesin bir yasallık değil, eğilim olasılığının (ortalamaların) ve göreliliğin (sürekli değişimin) geçerli olduğu anlaşmıştır. Nasıl zar atılışında örneğin iki altı gelmesi olasılığı 36 atışta bir ise ve bunun tanrısal bir niyetin sonucu olduğu öne sürülemezse, tersine ancak her zar atışta iki-altı gelmesi halinde bir tanrısal müdahalenin varlığı öne sürülebilirse, doğa yasalarının da raslantısal, ama istatistiksel olarak belli bir eğilim gösteren ortalamlar olduğu kanıtlanmıştır.

Bir başka bölümde Russell diyor ki 'vaızlarına ilgi göstermeyenler için İsa'nın duyduğu kinli öfke, onlara yönelttiği "Ey yılanlar, cehennemden lânetinden nasıl kurtulacaksınız?" korkutmasında yatan sonsuz-ceza düşüncesi en üstün ahlâk ölçülerine uygun düşmemektedir. Örneğin Sokrates'te böyle kinli öfke değil, kendi görüşlerine katılmayanlara karşı tatlılık ve uysallıkla davranış görülmektedir.'

'...İnsanın duygularında her ileri gelişme, ceza hukukunda 'suçlu'nun toplumsal çevresini ve bireysel ruh koşullarını çözümlemeye

katan her ilerleme, savaşı azaltmaya yönelik her girişim, beyaz ırktan olmayan insanlara karşı davranışlarda her düzelme, köleliği ortadan kaldırma yolundaki her atılım... yeryüzündeki örgütlü kiliselerce olumsuz karşılanmış, engelleme görmüştür."

"İnsana, neye olursa olsun mutlaka bir şeye inanması gerektiğini söyleyen her tutum, insanda kanıtı karşı (başka deyişle bilimsel geçerliliğin ölçütlerine karşı) düşmanlık yaratır ve önyargılarına uymayan olgulara karşı zihnini kapalı tutmasına neden olur. Bilim açık-sözlülüğü gerektirir; kimi şeylere inanması gerektiğini sanan kişide ise açık sözlülük olmayınca da örneğin yer yuvarlağının her zaman için insan yaşamına elverişli olmayacağı, insan türünün bir zaman gelip ortadan kalkacağı yolundaki bilimsel ölçülere uygun görüşler ortaya konulamıyacaktır; çünkü dinsel önyargılar bu doğrularla çelişmektedir."(*)

III. BİLİMSEL DÜŞÜNÜŞÜN GEÇERLİLİK İLKELERİ

Ulus-toplum aşamasında egemen duruma gelen bilimsel düşünüş biçiminin geçerlilik ilkeleri, insan ve toplum yaşamına yön veren ilkeler olarak belirlemiştir. Çünkü bu aşamada artık dünyayı ve toplumu yalnızca anlayıp açıklamak bile değil, onu bilgili olarak değiştirebilmek gerekmiş, bunun için de yaşamın bilinebilir her yönüne ilişkin bilgileri uygulamaya koymak bir yükümlülük olarak ortaya çıkmıştır. Türk devriminin ölümsüz önderinin kişiliğinde de egemen özellik olarak bulunan bu kavrayış ve tutum, bilimsel yöntemin geçerlilik ilkelerine bağlılıkla olanaklıdır. Bu ilkeleri özetle şöylece sıralayabiliriz :

1. Somut gerçekliği yakından bilmek ve somut durumun bilgisinden yola çıkmak. Kuramların, Theodor Mazaryke'in dediği gibi "bilim gövdesinin organlarını bir süre besledikten sonra kuruyup düşen yapraklar gibi olduğunu" unutmamak.
2. Gerçekliği, özlem ve istençlerimizden bağımsız belirişi içinde yani nesnel olarak saptamak.
3. Sürekli olarak soru sormak, araştırmacı olmak. Herhangi bir konuda sahip bulunduğumuz önbilgi yükünü yeni koşulların doğrulamasından (tahkik) geçirmek.
4. Sahip bulunduğumuz kavramların geçerli ve yeterli tanımlamalarını yapmak.

(*) Bertrand Russell, Niçin Hristiyan Değilim?, Varlık Yayınları, 1972.

5. Olguları toplumsal bütünlük içindeki temel bağlantılarıyla, başka deyişle;

- tarihsel boyutta,
- eşzamanlı (synchronique) etkenlerin etkileşimi içinde,
- bu iki zamansal yaklaşımı bütünleştirerek,
- birimler ve bütünlük (=mikro ve makro) düzeylerini bütünleştirerek, ve
- değişik etkenleri önem sırasına koyarak ele almak.

Açıkça görüleceği üzere bilimsel geçerliğin bu yöntem ilkeleri yalnız laik anlayış bakımından değil, yani yalnız dinsel nitelikli doğmaların kalıp ve baskılarından özgürleşmek için değil; her türlü katı görüşlülük ve bağımsızlığın baskılarından, saplantılarından... özgür ve bağımsız olmak için de zorunlu olan ilkelerdir. Bu nedenle Atatürk Devrimi bilimsel düşünüşü yüceltmekle aslında en geniş anlamıyla demokrasi ruhunu ve anlayışını toplumda egemen kılmayı amaçlayan bir devrimdir.

IV. LAİK ANLAYIŞIN ULUSAL BAĞIMSIZLIĞIN BAŞARILMASI İÇİN VAZGEÇİLMEZLİĞİ

Mustafa Kemal Atatürk Türk Devriminin stratejisini oluştururken "gerikalmışlık" olgusunun aşağıda özetlenen bilimsel çözümlemesine dayanmıştır. Bu bilimsel çözümleme, ancak laik bir dünya, toplum ve insan anlayışı ile olanaklıydı.

A. Gelişme Kavramı : "Çağdaş Uygarlık Düzeyinin Üstüne Çıkmak"

Gerikalmışlık olayının geçerli çözümlemesi için her şeyden önce geçerli bir "gelişme" kavramına sahip bulunmak, çağdaşlaşmanın çok yönlü, geniş kapsamlı bir dizi yapısal, kuramsal değişiklikleri zorunlu kıldığının bilincinde olmak gereklidir :

1. Çağdaşlaşma herşeyden önce toplumun ekonomisinin gelişmesi demektir. Bu ise tarıma değil, en çok sanayiye ve sağlık, eğitim, ulaşım... gibi hizmet alanlarına dayalı bir ekonomiyi gerektirir. Tarımın da daha verimli yöntemlerle, daha etkili araç ve gereçlerle yapılarak emeğin ve toprağın verimliliğinin arttırılmasını gerektirir. Ama çağdaş toplum kesinlikle ekonomisi en çok sanayiye dayalı bir toplumdur. Çünkü sanayi olan yerde, çok yönlü pekçok toplumsal gelişme, ilerlemeler kolaylıkla gerçekleştirilebilmektedir. Ancak hemen

belirtelim ki sanayi başta olmak üzere eğitim, bilim ve sağlık, ulaşım... gibi hizmetlerin yalnız az sayıdaki bir kaç merkezde (liman kentleri, bir iki maden çıkarımı noktası...) toplanması da çağdaş toplum olmaya yetmez. Tam tersine geri kalmışlık belirtisidir. Sanayinin ve hizmetlerin yurt düzeyinde ve halk arasında dengeli ve adil bir biçimde dağılması da çağdaş toplum olmanın vazgeçilmez koşuludur.

2. Sanayi —Hele ağır sanayi— kurmak için, bilimi, sanatı, eğitimi, sağlığı, ulaşımı... geliştirmek için, tarımda emeğin ve toprağın verimliliğini arttırmak için ve bütün bunları hem yurt yüzeyinde, hem halk arasında dengeli ve adaletli dağıtabilmek için çağımızda bir ülkenin bağımsız olması da zorunludur. (Çünkü uluslararası sömürüden kurtulmaya koyulmadan ne çağdaşlaşmanın temeli olan sanayileşme gerçekleştirilebilir, ne eğitim, bilim, sağlık, ulaşım,... hizmetleri yeterince sağlanabilir; ne de olduğu kadarıyla sanayi ve hizmetlerin yurt yüzeyinde ve halk arasında dengeli ve adaletli dağılımı yapılabilir.)

3. Çağdaşlaşma toplumun bilimsel ilkelere ve bilimin bulgularına göre düzenlenmesi ve yönetilmesi de demektir; bilimsel yöntem ilkelere uygun biçimde düşünme ve davranma alışkanlığının geniş ölçüde yer etmesi ve bireylerin davranışlarına bilimin yön vermesi demektir. Bu ise laik bir düşünce yapısını gerektirir : bilimin temeli olan nesnel davranmak, neden-sonuç bağları aramak, bilim dışı açıklamalara yer vermemek, toplumun düzenlenişini, insanlararası ilişkilerin örgütlenmesini dinsel inançlara dayandırmamak; araştırmacı olmak, doğruya saygılı olup onu eğip bükmeden, çarpıtmadan olduğu gibi söylemek, bir de "acaba yanıldığım nokta yok mu?" kaygısını duyarak kendi tutum ve görüşlerini sürekli olarak sınamadan geçirmek. Bilimsel düşünüşün özü bunlardır.

Bilimsel toplum anlayışı, toplumun görelisi de olsa 'dayanışma ve uyum'un egemen durumda bulunmasıyla var olabileceğini, çatışma ve anlaşmazlıkların yaygın ve egemen olması durumunda toplumun çözülmekte olduğunu ya da çözüldüğünü anlattığını temel alır. Bu nedenle toplumsal gelişme, toplumu oluşturan ve aralarında çıkar ve anlayış çelişkileri bulunan alt birimlerde bu çelişkilerin ve uyumsuzlukların üstünde onları birarada tutan, tehlikeye düştüğünde aralarındaki çelişkileri unutturacak önemde olan bir ortak temel bulunduğu, ulusal yurt (vatan) öğelerine dayalı olan bu ortak temelden ödün verilemeyeceği bilincinin bulunmasına da bağlıdır.

Çağdaşlaşma için zorunlu olan bu bilimsel düşünüşün toplumda yer etmesi bilim ve sanat özgürlüğünün kısıtlamasız gerçekleşmesine bağlıdır. Toplum için henüz yeni olan düşünce ve bulguların özgürce açık-

lanabilmesi; toplumdaki kimi kesimlerin çıkarlarına aykırı düşebilecek gözlem ve yorumların baskıyla karşılaşmadan ortaya konulabilmesi çağdaş toplum olmanın vazgeçilmez gereğidir. Çağdaş toplumlarda bilim ve sanat özgürlüğü ve akademik özerklik süs olsun diye benimsenen ilkeler değildir, çağdaşlığın temelidir.

Doğaldır ki bilime tanınacak bu özgürlük sanatın her dalı için de gereklidir. Güzellik duygularını, bunların başında da insan sevgisini, insanın özgürlüğünü, eşitliği, maddi-manevi yücelmesi ülkülerini en iyi dile getirebilen kimseler olan sanatçıların özgür ve bağımsız davranmalarına insanlık çok şey borçludur : insanlığın ya da bir bölüm insanların yüzyıllarca önce yaşamış oldukları güzellikleri de haksızlıkları ve yoksunlukları da bugün kendisi yaşıyormuşçasına duyarak gözler önüne serebilen, gelecekte yaşanabilecek güzellikleri de kötülük, haksızlık tehlikelerini de şimdiden kendilerinin önüne çıkmış gibi duyarak toplumu uyaraabilen sezgisi güçlü sanatçılar, toplumun ortak kavramlar çevresinde dayanışma gerçekleştirmesine, demokratikleşmesine, bir sözcükle çağdaşlaşmasına çok büyük katkılarda bulunabilen erdemli insanlardır.

4. Çağdaşlaşma bir toplumun demokratik siyasal kültüre sahip olması da demektir. İlkokuldan başlayarak yüksek öğretim kurumlarına varıncaya değin tüm eğitim kuruluşlarının yetişen kuşaklara demokrasi ilkelerini ve ülkülerini benimsetecek biçimde düzenlenmesi gerekir. Bu ilkelerin başında şunlar gelir : kendisinden farklı düşünen kimselere saygılı ve hoşgörülü olmak, çoğunluğun özgür istencine —kendisi o görüşte olmasa bile— uymayı bilmek : çünkü demokrasi çoğunluğun yönetimi demektir,— kitaplıklara ve laboratuarlara özgü bir barış ortamı içinde serinkanlı görüşmeler ve tartışmalar yapabilmek; duyguları kıskırtmak istiyen laf kalabalıkçısı (oy avcısı) politikacıların yaldızlı parlak sözlerine kanmamak; bunlara karşı zehirin her zaman insana altın tasta sunulacağını düşünebilen bir başışıklık kazanabilmek; sloganlarla değil usavurma ile düşünmek ve başkalarının türküsünü çağıran bir plak, başka deyişle ağızdan dolma tüfek olmamak.

Çağdaşlaşma için vazgeçilmez gereklilik olan böyle demokratik düşünceli ve bilinçli yurttaşların eğitilmesi büyük dikkat ve özeni gerektirir : özellikle çocukluk yıllarında —hele ilk çocukluk döneminde— çocuğa karşılıksız sevgi ve hoşgörü gösterilerek onda kendine güven duygusu oluşturulması çok önemlidir. Kendine güveni olmayan bireyler çevrelerine de güven duyamaz, çevrelerinin de güvenini kazanamazlar; bu nedenle de yalnızca ortak davranış ve dayanışmayla ola-

naklı olan demokratik bir yönetim ve toplum düzeni oluşturmaya katkıda bulunamazlar. Görülüyor ki çağdaş toplum olma aile düzeninin ve çocuk yetiştirme yöntemlerinin de demokratikleşmesini gerektirmektedir. Bu da herşeyden önce kadınların toplum yaşamında erkeklerle birlikte ve onların eşitleri olarak yetki, görev ve hak kazanmalarıyla olanaklıdır. Çocuk eğitiminin insancıl, demokratik ve bilimsel olabilmesi de buna bağlıdır.

5. Çağdaş toplum olmak etkili, güçlü ve dürüst bir kamu yönetimini gerçekleştirmek de demektir. Günümüz toplumu hükümetlerin ve onların bağlı olup tüm ülkeye yayılmış bulunan yönetim örgütlerinin yeri ve öneminin çok büyüdüğü toplumdur. Merkezde alınan kararların, yapılan plan ve programların, düzenlenen yasa ve yönetmeliklerin... etkileri en uzak noktadaki köylünün yaşamını bile derinden etkiler olmuştur. Bu ortamda hükümetlerin yanılması, yanlış kararlar alması, doğru kararlarını uygulayacak etkinlikte, güçlülükte ve dürüstlükte kamu yönetimi ve kamu görevlileri çalıştıramaması çok yıkımlı sonuçlar verebilmektedir. Bu nedenledir ki verimli, güçlü ve dürüst bir kamu yönetimi gerçekleştirmek çağdaşlaşmanın bir başka zorunlu gereğidir. (Ne yazık ki gerikalmiş toplumlarda en az bulunan bir şey varsa o da böyle bir kamu yönetimidir. Bu da çağdaşlaşmanın nasıl çok yönlü, ancak toplumsal bütün içinde kavranabilecek bir süreç olduğunu, yalnızca bağımsız ve demokratik bir düzen içinde gerçekleşebileceğini, çünkü ancak halkın katılımı ile uygulamaya konulabilecek köklü programları gerektirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.)

B. Gerikalmışlığın Yapısı

Yukarıda açıklanan anlamıyla "çağdaşlaşma" sömürgecilik eşliğinde oluşan "gerikalmışlık" durumunun yapısını ve işleyişini düzenlilikleri ile kavramayı da gerektirir(*). Atatürk devrimlerinin bağımsız, çağdaş, demokratik bir ulusal toplum oluşturucu tüm atılımları, getirdiği bütün yapılar, kurumlar ve kurallar, Atatürk'ün, aşağıda ana çizgileriyle özetlenen gerikalmışlığın bilimsel çözümlemesini tam bir bilinçlilikle yapmış bulunduğunu "çağdaşlaşma" anlayışının bu temel üzerinde yükseldiğini kanıtlayıcı özelliklerdedir.

16. yüzyıldan başlayarak Batı Avrupa'da oluşan yeni toplumsal biçimlenişler, ulusal kimlik ve sınırları belli yurt kavramını ön plana

(*) Gerikalmışlık olgusunu bu geniş boyutları ile ve Türk Devrimi açısından inceleyen kitap olarak bkz.: Özer Ozankaya, Türk Devrimi ve Yüksek Öğrenim Gençliği, SBF Yayını, 1978.

çıkarmıştı : çünkü önce çok sayıda el tezgahlarından oluşan (imalat-haneler), sonra da makine gücüyle çalışan yapım evleri (fabrikalar) biçimindeki yeni üretim teknolojisi doğal kaynaklara ve pazara sahip olmayı zorunlu kılıyordu. İngiltere, Fransa, Amerika, Almanya gibi toplumlar, böylece kendi doğal kaynaklarını kendi ulusal toplumlarının gereksinmelerine göre ve özerkçe, yani yarattıkları zenginlikler kendi ülkelerinde kalacak, yeni gelişimlerin itici gücünü oluşturacak biçimde geliştirip kullanabilmişlerdir. Böylece toplumsal yapılarını ve kültürlerini de yeni teknolojinin gereklerine uyarılabilmişlerdir.

Ancak üretim ve ulaşım potansiyeli çok büyük olan yeni teknoloji bu yarışta önceliği kapmış bulunan Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerini, dünyanın başka yörelerini hammadde deposu ve yapılmış mallar-tüketim-pazarı olarak tutmaya yöneltmiştir. Böylece "gelişme"-nin itici gücü olan sanayileşme sürecini dünyanın öbür yörelerinde engellemek yoluna gitmişlerdir. Bu olaya sömürgecilik denilmektedir.

Görüldüğü gibi sömürgecilik, Batı-dışı birçok toplumların geri bırakılmasını gerektirmiş olan bir süreçtir. Silahlı saldırı, ya da saldırı tehdidi yoluyla limanlarına ve pazarlarına serbestçe girilerek sömürülen toplumların zanaatları çökertilmiş, ekonomileri geri teknikli tarım ve maden çıkarımı etkinlikleriyle sınırlı kılınmış, bu ürünler ülke içinde işlenemeyince ham olarak sömürgeci ülkelere ucuza alınmış, işlenmiş sanayi ürünleri olarak pahalıya gerisin geri satılmıştır. Bu yolla sömürülen ülke yarattığı zenginlikleri biriktiremez olmuştur.

Ulusal bencillige dayalı bu uluslararası ilişkinin süregitmesi için de sömürgeci ülkeler, sömürdükleri toplumları ortaçağın feodal yapıları ve karanlıkçı düşünce biçimi içinde tutmaya özen göstermekte, bu cümleden olarak bir yandan feodal-dinsel iktidarı desteklemekte, bir yandan da 'ulusal bilinci kötürüm kılmak' üzere(*) toplumu bölüp, parçalayıp atomlaştırmaktadır. Bu toplumların tarihsel kültür kalıtları içinde özgürlüğü, bağımsızlığı, eşitliği dile getiren, evrensel, insan-cil değerleri unutturmakta,**) buna karşılık toplumsal-kişiliksizleşme ve aşağılık duygusunun anlatımı olan "mezar taşıyla övünme" ve/ya da çağı geçmiş, işlevi kalmamış kavramlar ve emeller ardında koşma, böylece zaten çok az olan güçlerini ve kaynaklarını boş yere tüketme niteliğindeki "boşalma"lara, üstelik destek olmakta, bu amaçla

(*) Mustafa Kemal, NUTUK, c. 3, s. 6-7, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 1959.

(**) Örneğin Türk toplumu Yunus Emre'yi, Hacı Bektaş Veli'yi, Pir Sultan Abdal'ı, Karacaoğlan'ı... Atatürk sayesinde adeta "keşfetmiştir". Türk sanatı (edebiyat da içinde olmak üzere) Atatürk'le birlikte 'ulusal sanat' olabilmektedir. Bunda laik dünya görüşünün kesin belirleyici etkisi vardır.

kullanılmak koşuluyla maddi-manevi her türlü yardımlarda bulunmaktadırlar. Kendi toplumlarında 72 ulustan insanları bir "ulusal kimlik" eksenini çevresinde birleştirmeye büyük ölçüde özen gösterirken, sömürdükleri toplumlarda ırk, dil, din, mezhep... ayrılıklarını aynı büyük özenle kışkırtıp derinleştirmekte, unutulmuş kinleri yeniden canlandırıp gündeme getirmeğe çalışmaktadırlar. İlke "böl ve yönet" ilkesidir.

Bu ortam içinde kurtuluş ve bağımsızlık için, gelişmek için gerekli yapıya geçmek" —ne denli zorunlu olursa olsun— toplumda iki türlü bölünmeyi gündeme getirmektedir : a) ulusal kurtuluş zorunluluğunu görüp gerçekleştirmek isteyenler bir yandan feodal-dinci erk sahibi kesimlerden, sömürgeciyle ekonomik bütünleşme içindeki işbirlikçi sermaye kesimlerinden büyük düşmanlık ve engelleme göreceklerdir. b) Bir yandan da halkla ve birbirleriyle birçok uyumsuzluk ve çatışmalar içine düşeceklerdir : Kurtuluş akımını başlatıp yönetecek asker-sivil aydınlar, önce sömürgeciliğin çarpıklaştırdığı toplum yapısı içerisinde kendinden soyutlandıkları halk yığınlarının ilgisizliği, duyumsamazlığı, korkusu, dahası açık düşmanlığı ile karşılaşacaklardır; bağımlılıktan üzüntü duymakla birlikte ulusal, demokratik bir yapı oluşmasından maddi-manevi zarar görecektir bir bölüm geleneksel erk sahiplerinin direnmesiyle karşılaşacaklardır; aydınların kendileri bile toplumun geleceğinin nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunda küçük-büyük birçok anlaşmazlıklara düşeceklerdir.

İşte sömürülen toplumların yapısal çarpıklıkları ve sömürülme-ten kurtulup bağımsız, ulusal, demokratik, gelişen bir toplum durumuna geçmenin nasıl bilimsel bir dünya, toplum ve insan anlayışına dayalı bir çözümlemeğe ve ne ölçüde büyük bir toparlayıcı-birleştirici-umut-verici-örnek gösterici ve -gönüllü katılımı seferber edici siyaset sanatı şahasesini gerçekleştirmeye bağlı olduğu bu özetlemeden bile açıkça anlaşılabilir.

Süper Güçlerin Bileşimindeki Değişme

20. yüzyıl başlarında Sovyetler Birliği'nin —Alexis de Tocqueville'in 100 yıl önce öngördüğü gibi (*)— ikinci bir büyük güç olarak uluslararası ilişkiler alanında ortaya çıkması üzerine, geri kalmış ülkelerin kurtuluşunda bu iki büyük güç arasındaki yarışmadan yararlanılabileceği, ama aynı zamanda bu yeni güce karşı da bağımsızlığı koruma sorunu bulunduğu ortaya çıktı. Nitekim Comecon içinde, özellikle sanayileşmede geri kalmış olan küçük ülkelerin ekonomilerine

(*) Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, Union Générale d'éditions, Paris, Col. 10-18, 1963.

Sovyetler Birliği ekonomisi yararına olacak bir işbölümü kabul ettirildiği görüşü yaygındır ve "économie complémentaire" (tamamlayıcı, başka deyişle bağımlı ekonomi) kavramıyla anlatılmaktadır. Bu olguyu da yine ilk olarak Mustafa Kemal Atatürk kavramış ve üstün bir diplomasi sanatı göstererek Sovyetler Birliği'ne karşı da bağımsızlığı tehlikeye sokmadan, Batı emperyalizmine karşı savaşta onun yardımını elde edebilmiştir. Mustafa Kemal'in "tam bağımsızlık" ilkesi bugün tüm gerikalmiş ülkelere ve bunların Üçüncü Dünya biçiminde bloklaşmasına esin kaynağı ve yol gösterici olmuştur denilebilir.

C. LAİKLİĞİN YOKLUĞUNDA GELİŞME DÜŞÜ : OSMANLI TANZİMAT YAKLAŞIMININ GEÇERSİZLİĞİ

Batı Avrupa'nın gelişimi ulusal kimlik ve sınırları belli yurt kavramı eşliğinde laik anlayışı, laik toplumsal kurum ve kuralları gerektiriyordu. Osmanlı Devleti ise bir yandan feodalitenin her yerdeki geleksel içgüdüğü ile bu gerekliliğe karşı direnir ve dinsel devletin ümetçi-imparatorlukçu yapısını, gelişme döneminde olduğu gibi işliyebileceğini umduğu Osmanlı İşbölümünü (Türlere en çok çiftçilik ve askerliği bırakan, ticaret zanaatları ise yüzyıllar boyunca Rum, Yahudi, Ermeni gibi hıristiyan azınlıklara bırakagelmiş olan işbölümünü) sürdürmek isterken, bir yandan da Batı Avrupa'nın göz açtırmayan karşı-saldırısı nedeni ile sömürgeleştirilmesini önleyemedi.

Feodalitenin tepkisi her yerde aynıdır : ulusal toplam biçimleniş anlayışından yoksunluk nedeniyle sömürgeci yabancılara durmadan ayrıcalıklar tanır (capitulations) tanır. 1858 Osmanlı İngiliz ticaret andlaşması böyledir. 1850'lerde Japonya'da Tokugawa feodalitesi de Amerikalı Comodore Perry'nin savaş gemileri limanlarına dayandığında aynı bencil teslimiyetçilikle Japon halkına dönmüş "Açın limanları, Tokugawa'ya yardım edin" demişti.

Batı'nın sömürgeciliği belirginleşip yapılaşştıkça artık ikili yapı dış güçler için de işlevsel olmuştur. Nitekim Fuat Paşa da bunu görmüş ve "Tanzimat, suflörlüğünü büyük devletlerin yaptığı bir oyundan ibarettir" demişti. Tanzimat fermanının iki bildirimi vardı : biri Batılı devletleri memnun etmek için, onların sömürü ajanlığını yapan gayrimüslimlerin can, mal, konut, iş tutma, taşınmaz mal edinme, ... güvenliklerini sağlamayı yükümlenen bildirimi; örneğin gayrimüslimlere artık "zimmi" denilemeyecekti.

İkinci bildirimi ise müslüman Türk halkına yönelikti : onu ümet anlayışından ulus anlayışına geçirtmemek, iktidarın meşruluk kaynağını dinsellikten çıkarıp yere indirmemek, ulusa mal etmemek için Tanzimat hareketine şu gerekçe bulunmuştu :

"Herkesin bildiği üzere yüce devletimizin ilk doğuşundanberi Kur'an hükümlerine ve şeriat yasalarına tam uyulduğundan yüksek saltanatımızın güç ve iktidarı ve tüm uyruklarının gönenç ve bayındırlığı en yüksek ölçüye ulaşmış iken, yüzelli yıl vardır ki birbirini izleyen sıkıntılar ve türlü nedenler yüzünden ne şer'i şerife (kutsal yasalara), ne yararlı yasalara uyulup onlardan örnek alınmadığından, eski güç ve bayındırlık tersine zayıflık ve yoksulluğa dönüşmüş, oysa şer'i yasalarla yönetilmeyen ülkelerin yaşamını sürdüremeyeceğinin açık bir gerçek olduğu görülmüş olup..."(*)

Uygarlık-Kültür Ayırmacılığı

Osmanlılığı sürdürebilmek için bir yandan da geçersiz bir ayırım yapılıyordu : kültür (hars) ve uygarlık (medeniyet) ayrımı. Mustafa Kemal'e gelinceye değin hiçbir Türk devlet adamı kültürün bir bütün olduğunu, kültür ve uygarlık diye birbirinden ayrı şeylerden söz edilemeyeceğini görüp açıkça belirtmek yürekliliğini gösterememiştir. Bu konuda Afet İnan'ın ilettiği görüşleri şöyledir :

"Uygarlığın (medeniyet) ne olduğunu başka başka tanımlayanlar vardır. Bence uygarlığı kültürden (hars) ayırmak güçtür ve gereksizdir. Bu görüşümü açıklamak için kültür ne demektir, tanımlıyayım :

A — Bir insan toplumunun devlet yaşamında, B — düşünce yaşamında yani bilimde, toplumsal konularda ve güzel sanatlarda, C — ekonomik yaşamda, yani tarımda, sanatta, ticarete, kara, deniz ve hava ulaştırmacılığında yapabildiği şeylerin toplam bileşimidir.

Bir ulusun uygarlığı dendiği zaman kültür adı altında saydığımız üç tür faaliyetin toplam birleşiminin dışında başka bir şey olamayacağını, sanırım.

Kültür kavramını da yalnız ulusların geç ve güç değişen kimi irksal, doğuştan yeteneklerini, karakterlerini, anlatmak üzere kullanırlar ve buna çok değer ve önem verirler. Örneğin İstanbul'un zaptı olayını düşünürken, diyenler vardır ki : Bizanslılar Türklerden daha güçlü olduğu için yendiler ve başardılar. Bu anlayış ve açıklama doğru değildir. Gerçekte Türkler Bizanslılardan hem daha uygar idiler, hem de irksal karakterleri onlardan yüksekti...

İstanbul'u zapteden Türkler devlet yaşamında elbette Bizans İmparatorluğundan çok yüksekti. Türklerin İstanbul fethinde inşa ve icad ettikleri gemiler, toplar ve her türlü araçlar, gösterdikleri yüksek teknoloji gücü, özellikle koca bir donanmayı Dolmabahçe'den Haliç'e

(*) Anan : S. Etem, Türk İnkılabının Karakterleri, İstanbul Devlet Matbaası, 1933. s. 22.

kadar karadan ulaştırmak dehası, daha önce Boğaziçi'nde inşa ettikleri kaleler, aldıkları önlemler,... düşünce ve teknik alanında ne denli ileri olduklarının yüksek tanıklarındır... Özetle uygarlık kültürden başka bir şey değildir. Kültür kavramını seciye (karakter) kavramına indirgememelidir." (*)

Özetle, bir yandan çağdaşlaşma (muasırlaşma) sözcüğünü küfür gibi görmeye yol açan bir aşağılık duygusu, öte yandan Panislamizm, Pantürkizm gibi düşler ardında güç tüketici hava ve hevesler, mezar taşıyla övünmeler, bu kültür-uygarlık ayrımı yoluyla besleniyordu.

Yalnız Mustafa Kemal'di bunları görebilen. Örneğin 1876 Anayasasının arkasındaki gerçek itici gücün Batılı büyük devletlerin çıkarları olduğunu şöyle belirtmiştir :

"...Avrupalılar Osmanlı Devletinin başlıbaşına kendisini yönetmeğe gücü yetmez sayılması gerektiğini, bundan dolayı korunma altına alınması gerektiğini kesin biçimde bildirdiler. İşte o zaman efendiler, bir paşanın başkanlığı altında üçü hıristiyan olmak üzere 16 memur, on ulema ve iki askerden oluşan bir kurul Babiali'de toplandı. Bu kitabı (anayasayı) yazdı... Bu kitap ulusu memnun etmek için değil,... düşmanlarımızı geçici olarak da olsa memnun etmek amacını gözetmiş bir kitaptır."

Bu görüş keskinliği ileldir ki Mustafa Kemal Türk halkını tümüyle laik temeller üzerinde ve ulusal bağımsızlığın, ulusal kimliğin zorunlu ögesi olan ekonomik bağımsızlığı da içerecek biçimde, Osmanlı ile de savaşıarak, tekniği, kurumları, hümanist, akılcı ve demokratik ilkeleri ile çağdaş uygarlığı bütünlüğü içinde alarak, yepyeni bir toplum yapısına kavuşturdu.

V. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN LAİK KİŞİLİĞİ VE DEVRİMLERİNİN LAİK NİTELİĞİ

Atatürk Devrimleri Türk halkının tarihinde ulusal bağımsızlık ve demokrasi ilkelerine dayalı yepyeni bir toplumsal düzeni kurumları, kuralları ve yapılarıyla bir bütün olarak gerçekleştirme hareketinin adıdır.

Atatürk Devrimlerini bugün de kalıcı ve geçerli kılan husus tüm yönleriyle laik anlayışta oluşudur. Ulusal kimlik, ulusal bağımsızlık,

(*) İleten Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 1968, s. 278-279.

ulusal egemenlik, yurt kavramları, bunlara uygun gelişme anlayışı hep bu laik öz sayesinde geçerli tanımlarına kavuşabilmişlerdir.

Atatürk 'ulusal bağımsızlık' gereksinimini kendi özbenliğinde olduğu gibi, O'nun deyişiyle 'milletin vicdanında' da duyarak eylemini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kendi söylediklerine bakalım: "Ben ulusumun ve en büyük atalarımın mirasından olan bağımsızlık aşkı ile fethedilmiş bir adamım... Bence bir ulusta şeref, haysiyetin, namusun, insanlığın varlığı ve sürekliliği kesinlikle o ulusun özgürlük ve bağımsızlığına sahip olmasıyla olanaklıdır. Ben... bu niteliklerin kendimde varlığını ileri sürebilmek için ulusumun da aynı niteliklere sahip olmasını temel koşul sayıyorum."

Mustafa Kemal Anadolu'ya geçerken, keskin kavrayış yeteneği ile o güne kadar yaptığı değerlendirmelerin ışığında kurtuluşun ancak padişahsız ve halifesiz bir kurtuluş olabileceğini görmüştür. Nitekim Anadolu'da ilk örgütleniş Amasya Kararlarında da anlatımını bulduğu üzere "ulusun kaderini yine ulusun azim ve kararının kurtaracağı" ilkesine dayalıdır. Saltanat ve hilafet yanlıları İstanbul'da "Hemen allah encamımız hayreylesin" diyerek dehşet içinde kalmışlardır. Onlara göre millet bir sürü, halife-sultan da onların çobanıdır.

Ama Mustafa Kemal bağımsızlık hareketinin ancak ulusal nitelikte olabileceğini görmüş olarak, bu ilke çerçevesinde halkın gönüllü katılımını seferber etmeğe yönelmiştir. Devletin ve siyasetin laikleşeceği, bu çıkış noktasından belli olmaktadır. Nitekim Atatürk NUTUK'ta 'ulusal kurtuluş hareketinin Cumhuriyet'e varacağını geleneksel alışkanlığı ilk sezen hükümdar hanedanının ilk andan başlayarak ulusal savaşımın amansız düşmanı olduğunu' yazar. Sait Molla ile Rahip Frew'nun 'ulusal bilinci kötürüm kılmak için' elele verdiğini belirtir.

Laik anlayışa dayalı bu bağımsız ulusal demokratik gelişme kavramı Atatürk'ü kompleksiz bir biçimde ve 'Batı'ya rağmen' Batılılaşmaya yöneltmiştir. Çünkü burada 'Batı' artık insanlığın bugüne değin geliştirebildiği bilime dayalı uygarlığın 'en ileri düzeyi' anlamına gelmektedir. Ama batı'ya bu yöneliş ülkeyi yeniden sömürgeleşmeden sakınarak ve iç siyasal güç dengesini yeniden ümmetçilerin ya da sömürgecilerin, komisyoncularının egemenliğine düşmekten koruyacak önlemler eşliğinde olmalıdır. Bunun için kapitalizmin de kolektivizmin de türlü sakatlıklarına düşmemek özenini göstererek, devletçilik ve halkçılık ilkelerine dayalı bir ekonomik politika gerekliliğini görmüştür.

Tam bağımsızlığın panislamizm ya da panturanizm gibi sömürgeci taktikleriyle, ya da yine sömürgecilik sonunda duyulan toplumsal

aşağılık kompleksinin yol açtığı başka türlü geçersiz yollarda oyalanma yanlısına düşmemeği de zorunlu kıldığını yine laik yaklaşımı sayesinde derinden kavramış olduğunu görüyoruz. Sait Molla ile Rahip Frew'nun elele verişlerinden bunu rahatlıkla anlıyor : “yabancılar halifelğe saldırmıyorlardı ama Türk ulusu saldırıdan kurtulmuyordu. Türk ulusuna daha kolaylıkla saldırabilmek için halifeliğin devam etmesi tercih ediliyordu.” diyor. Bu gerçekten derin bir kavrayış gücünün anlatımıdır.

Mustafa Kemal panturanizm ve panislamizmin “büyük hayaller ardından koşup yapamayacağı şeyleri yapar görünmek ve bu yüzden bütün dünyanın düşmanlığını, kızgınlığını ve kinini ulusumuz üzerine çekmek” anlamına gelen çok sakat bir tutum olduğunu belirtmektedir.

Demokratik toplum düzeninin vazgeçilmez koşullarından biri olan Hukuk Devleti anlayış ve uyulması da laiklik ilkesi sayesinde gerçeklik kazanabilmiştir. Hukuk Devleti kişi ya da zümre ayrıcalıklarının kalkması, herkese eşit olarak uygulanacak meşruluğunu ulusal iradede alan hukuk ilkelerinin ve yasa hükümlerinin egemen kılınmasıdır. Hukukun üstünlüğüne dayalı bu ‘hukuk devleti’ ilkesini de Türk Toplumuna kazandıran Atatürk Devrimi olmuştur. Mustafa Kemal en bunalımlı, en güç koşullu anlarında bile bu ilkeleri yüceltmesini bilmiştir. Başarısının ve günümüz için yol gösterici değerinin bir temeli de budur.

Atatürk'ün başarısının da, günümüz için çevresinde dayanışma sağlayıcı, yol gösterici gücünün de bir başka temeli ‘uygarlık ve gelişme’ konularındaki geçerli tanım ve kabulleridir. Bu tanım ve kabuller, yine laik anlayışın olanaklı kıldığı bilimsel düşünüşü tek gerçek yol gösterici sayan tutum üzerine dayalıdır.

Atatürk çağdaş uygarlığın bilimsel yöntemle, aklın özgürlüğe dayalı özelliği ile tek olduğunu gören, bu bakımdan yukarda da belirtildiği üzere toplumda uygarlık ve hars'ın (kültürün) ayrı şeyler değil, birbirine uyarlanmış, uyumlu tek bir bütün oluşturduğunu söylemek tutarlılığını yüreklice gösteren ilk düşünür-devlet adamıdır.

Bu temel anlayış Atatürk'ün “gelişme” kavramını da çok geçerli biçimde tanımlamasını sağlamaktadır. Gerçekten gelişmenin herşeyden önce bir toplumda tarım dışı etkinliklerin, yani başta sanayi olmak üzere bilim, sanat, ulaşım, değişim, sağlık etkinliklerinin oluşup çoğalması ve yurt yüzeyine de halk arasında da dengeli bir biçimde dağılması, tarımın da bunlara olanak verecek biçimde daha ileri ve ve-

rimli yöntem ve tekniklerle yapılması olduğunu derinden kavramıştır.

Bunun bir yandan da ekonomik bağımsızlığı gerektirdiğinin bilincindedir. Daha Harp Okulu öğrencisiyken arkadaşlarına verdiği gizli bir konferansta; "Bugün Ali Fuat (Cebesoy Ö.O.) ile Beyoğlu'nda dolaştık. Bütün dükkânlar İngiliz, Fransız, İtalyan, Rum, Yahudi levhalarıyla dolu. Bu memleket bizim mi, onların mı" diye acı acı sordüğünü Ali Fuat Cebesoy anılarında anlatmıştır. Nitekim bu temel üzerinedir ki, "bağımsızlık" kavramını ekonomik, mali, kültürel bağımsızlığı da içerecek biçimde "tam bağımsızlık" olarak ifade etmiştir.

Bütün bunlar, özü "özgürlük" olan laik dünya, toplum ve insan anlayışı sayesinde kavranıp izlenebilecek kavramlardır.

Atatürk'e göre laiklik asla dinsel duygu ve düşüncelerin toplum yaşamından kaldırılması demek değildir. Herbiri insanlığın büyük bölümlerini yüzlerce, binlerce yıl denetleyip yönetmiş olan dinleri safsatta ya da boş düşünceler olarak nitelemek laiklikte asla yoktur. Tersine Atatürk dinsel duyguların bilim ve fennin ışıklarıyla dupduru olup yücelmesini ve din oyunu aktörlerinin suistimallerden kurtarılmasını istemiştir. Bu doğrultuda din adamlarından değerli hizmetler beklediğini de anlatmıştır.

İstenmiyen inanç ve düşünceleri güçlendirmenin en etkili yolu onları zorla ortadan kaldırmaya kalkışmaktır. Bu gerçeği en iyi bilen, "düşünceler cebir ve şiddetle, top ve tüfekle önlenemez" diyen Atatürk'ün kendisidir.

Son olarak belirtmek gerekir ki;

Atatürk'ün insanlık kültürüne katkı değerindeki bir özelliği de hedeflerine üstün bir önderlik ve yönetim sanatı eşliğinde yürümesini bilmiş olmasıdır. Bunu da yine özgür düşünce, yani laik anlayışla geliştirebildiğini söyleyebiliriz.

Gerçekten Atatürk devlet kurma ve yönetme sanatının, aynı şeyi değişik koşullarla ve değişik açılardan görme ilkesinin uygulanabilirliğini kanıtlamak olduğunu kavrayan ender devlet adamlarından biridir. Doğruluğuna inandığı hedeften şaşmaksızın, uzlaşmaların güzelliğini görmüş ve göstermiştir. Pascal'ın dediği gibi "insan büyüklüğünü bir uca dayanarak değil, iki uca dokunarak elde eder" Atatürk'ün tüm "eseri" bu derin kavrayışın yönlendirmesiyle olup biçimlenmiştir.